

**Gabriela Dziamska-Lenart, Jarosław Liberek,
Krzysztof Skibski (red.)**

***Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej.
Artystyczny potencjał frazeologii***

Wydawnictwo Naukowe UAM
Poznań 2021, ss. 134

Stałe połączenia wyrazowe stanowią grupę różnorodnych jednostek, które z punktu widzenia użytkowników języka są atrakcyjnym tworzywem wypowiedzi¹. Wiele z nich to związki frazeologiczne o charakterze obrazowym, na przykład *kupić kota w worku* czy *czarna rozpacz*. Liczne jednostki należące do szeroko rozumianej frazeologii mają określone nacechowanie stylistyczne, czego doskonałą ilustracją stanowią idiomy o znaczeniu 'umrzeć': *zasnąć na wieki*, *kopnąć w kalendarz*, *wyciągnąć kopyta*, *wąchać kwiatki od spodu*. W procesie komunikacji nadawcy zazwyczaj wykorzystują związki w postaci dostosowanej do swoich potrzeb, nierzadko modyfikując je w kreatywny sposób. Liczne przekształcenia idiomów i przysłów występują w tekstach prasowych (*Tajemnica PO-liszynela*)² i sloganach reklamowych, między innymi w kampanii reklamowej marki Żubr (*Co dwa żubry, to nie jeden*).

Związki frazeologiczne mają więc duży potencjał semantyczny i stylistyczny, który może być pożytkowany w rozmaitych sytuacjach i na wiele

¹ W szerokim ujęciu do frazeologii zalicza się różnorodne połączenia co najmniej dwóch wyrazów, które mają charakter odtwarzalny. Są więc reproduktami, co różni je od kombinacji wyrazowych tworzonych *ad hoc* w procesie komunikacji językowej. Zob. Chlebda (1991); Colson (2008); Miller (2022).

² Tytuł artykułu prasowego.

sposobów przez osoby posługujące się językiem. Formuliczność jest silnie odczuwana w stylu urzędowym, bogatym w wielowrazowe konstrukty (*uiścić opłatę, zwracać się z uprzejmą prośbą*) czy naukowym (*prowadzić do konkluzji, nie pretendować do wyczerpania tematu*). Jej liczne przejawy obserwujemy w języku religijnym (*odpuścić grzechy, przyjmując sakrament namaszczenia chorych*). Dla każdej odmiany standardowej i substandardowej można podać liczne przykłady jednostek o charakterze odtwarzalnym.

Frazeologia dostarcza więc budulca, który okazuje się przydatny w tworzeniu jakiegokolwiek komunikatu. Zastosowanie związków wyrazowych bywa analizowane w różnych formach komunikacji: dialogach potocznych, tekstach reklamowych, ogłoszeniach. Interesującym obszarem eksploracji językoznawców jest wykorzystanie stałych połączeń w tekstach, w których przejawia się kreatywne użycie języka, na przykład w publicystyce, poezji, prozie, dramacie i rozmaitych gatunkach internetowych. Twórcze użycie jednostek odtwarzalnych pozwala na najpełniejsze realizowanie ich artystycznego potencjału.

Literatura dotycząca wykorzystania frazeologii w tekstach artystycznych jest bogata (Dilna 2013; Skibski 2010). Analizuje się użycie związków frazeologicznych w poezji (Bąba 1988; Liberek, 1998; Pajdzińska 1988, 1993), prozie (Ignatowicz- -Skowrońska 2008) czy publicystyce (Dziamska-Lenart 2004). Badane są połączenia wyrazowe w tekstach wybranych pisarzy, na przykład utworach Stanisława Lema (Moszyńska 1964; Nawrocka 2010), Małgorzaty Musierowicz (Tyrpa 2016a), Moniki Szwai (Tyrpa 2016b) czy Jacka Dukaja (Przytuła 2020). Językoznawcy poświęcają również uwagę ważkiemu zagadnieniu, jakim jest przekład związków frazeologicznych występujących w dziele literackim (Studzińska 2018; Studzińska, Skibski 2016; Szerszunowicz 2014).

Recenzowany zbiór ośmiu prac, szósty tom serii *Perspektywy współczesnej frazeologii*, poświęcono różnorodnym przejawom artystycznego wykorzystania odtwarzalnych jednostek języka w publicystyce, prozie, poezji i nowych formach internetowych, takich jak memy³. Wieloaspektowa

³ Dotychczas ukazało się pięć tomów dotyczących zagadnień ogólnych z zakresu frazeologii (PWFP 1 2010), wariantowości we frazeologii (PWFP 2 2011), problemów dotyczących teorii i praktyki frazeologicznej (PWFP 3 2013), genezy dawnych i nowych związków frazeologicznych (PWFP 4 2016) oraz frazeologii w stylach i gatunkach mowy (PWFP 5 2020). Wymienione monografie zbiorowe, podobnie jak recenzowane opracowanie, stanowią pokłosie sympozjów naukowych z cyklu *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej*, które odbyły się Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

analiza związków wyrazowych w wybranych tekstach pozwala na głębszą refleksję nad statusem tych jednostek. Jak piszą redaktorzy tomu, „istotny okazuje się tu rezonans semantyczny lub interpretacyjny” uwarunkowany funkcją połączeń wyrazowych w danym utworze (s. 7).

Tom otwiera artykuł autorstwa Wojciecha Chlebdy zatytułowany *Tekstowe paradygmaty przysłów w nowszej publicystyce polskiej*. Cel pracy stanowi wskazanie reguł funkcjonowania wybranych 150 paremii w prasie demoliberalnej w stosunku do ich postaci kanonicznej. Materiał badawczy obejmuje 370 użyc przysłów wykorzystanych w ostatnich latach. Analiza tekstowej postaci wyekscerpowanych jednostek pozwala na ustalenie „małych paradygmatów”, których zestawienie umożliwia wyprowadzenie „dużego paradygmatu”, czyli modelu formalnego funkcjonowania przysłowia w tekście. Przeprowadzone badanie pokazuje, że przyjęcie tezy o podwójnej modalności przysłów zrównuje przysłowia i frazeologizmy, co jest istotne między innymi w perspektywie opisu – w tym również leksykograficznego – tych jednostek.

Omawiana monografia wieloautorska zawiera pięć tekstów poświęconych związkom frazeologicznym w wybranych tekstach literackich. Jako materiał badawczy do trzech z nich posłużyły współczesne polskie powieści, natomiast po jednej pracy poświęcono frazeologizmom w literaturze dla dzieci i w poezji, precyzyjnie ujmując, w wierszu wolnym.

W tekście *Literackie aktualizacje zwrotu „wypiekać komuś oczy”* Jolanta Ignatowicz-Skowrońska analizuje użycia wymienionego w tytule związku frazeologicznego w dziełach literackich. Na uwagę zasługuje fakt, że przebadano tekstowe wystąpienia jednostki „słabo udokumentowanej w polskiej leksykografii”, a więc związku, którego interpretacja może przysparzać trudności odbiorcy (s. 25). Autorka zauważa, że to połączenie wyrazowe ma poświadczenia w utworach pisarzy związanych z Kresami Wschodnimi, między innymi Elizy Orzeszkowej i Józefa Ignacego Kraszewskiego. Pełni ono funkcję leksykalnego elementu idiolektu bohaterów, którzy wywodzą się z ludu lub żyją w środowisku wiejskim. Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że ostatnie potwierdzone użycie omawianego związku w literaturze odnotowano w dwóch dziełach, mianowicie książce Beaty Obertyńskiej *W domu niewoli* i powieści Jarosława Iwaszkiewicza *Sława i chwala*.

Jak już wcześniej wspomniano, w tekstach literackich licznie reprezentowane są różnorodne transformacje stałych połączeń wyrazowych. Zagadnienia z tego obszaru podejmuje Iwona Kosek w artykule zatytułowanym *O pewnym typie modyfikacji frazeologicznych we współczesnej prozie*.

Autorka skupia się na innowacjach wymieniających i stawia sobie za cel określenie ich funkcji w prozie *science fiction* i *fantasy*. Rola transformacji typu *mógłbym zjeść hipogryfa* to przede wszystkim tworzenie świata przedstawionego w powieściach. Istotny jest typ kontekstu, w którym występują, tj. odczytanie ich w perspektywie całego utworu, swoista normatywność i wpisywanie się w konwencję tworzenia świata opisywanego w tekstach, czyli funkcjonalna tożsamość z różnorodnymi neologizmami i nazwami własnymi. Jako termin opisujący omawiany rodzaj innowacji badaczka proponuje nazwę *adaptacja* z ewentualnym dookreśleniem *literacka*. W tym ujęciu adaptację rozumieć należy jako „konieczne przystosowanie do kontekstu dzieła” (s. 49).

Wybór współczesnych powieści stanowi również podstawę materiałową studiów Anny Tyrpy. Badaczka w pracy *Inkrustowanie tekstu literackiego cudzymi słowami* omawia sposoby, którymi posługują się pisarze, przywołując we własnych tekstach słowa zaczerpnięte od innych autorów. Analizie poddano korpus tekstów obejmujący 70 fragmentów 29 polskich powieści wydanych w przedziale czasowym 1956–2018, które zawierały dokładne lub zmodyfikowane cytaty z innych utworów, w tym wierszy, tekstów prozatorskich i dramatycznych, pieśni i piosenek oraz filmów. Na podstawie przeprowadzonego badania wskazano dziesięć typów wprowadzenia słów z tekstu innego autora do powieści danego twórcy: 1. cytat opatrzoney przypisem, który zawiera nazwisko autora i tytuł cytowanego tekstu; 2. tekst utworu z nazwiskiem autora i źródłem cytatu (obok przytoczenia); 3. cytat podany z nazwiskiem autora; 4. cytat opatrzoney tytułem utworu; 5. cytat podany z tytułem utworu i nazwiskiem bohatera wypowiadającego dane słowa; 6. obok cytatu nazwisko cytowanego bohatera; 7. cytat z piosenki uzupełniony o nazwisko wykonawcy; 8. reprodukt w cudzysłowie (bez dodatkowych informacji); 9. reprodukt bez cudzysłowu; 10. reprodukt zmodyfikowany. Oprócz powyżej przedstawionych ustaleń dotyczących technik wprowadzania cytatów do dzieła analiza wskazuje na intertekstualny charakter polskich powieści współczesnych.

Artykuł Anny Pajdzińskiej zatytułowany „*Święta krowa z szewską pasją*” (*frazeologizmy w utworach dla dzieci*) zawiera rozważania dotyczące roli literatury dla dzieci w rozwijaniu kompetencji frazeologicznej najmłodszych użytkowników współczesnej polszczyzny. Stałe połączenia wyrazowe należą do jednostek o wyższym stopniu trudności niż słowa, co wynika z ich wieloaspektowej nieregularności, wariantywności i defektywności paradygmatu. Materiał badawczy stanowią wybrane teksty prozatorskie

i poetyckie poświęcone określonym związkom i wierszyki zawierające frazeologizmy w typowych użyciach, jako nośniki określonego znaczenia, jednostki o pewnej wartości stylistycznej lub elementy gry słów. Autorka zauważa, że w literaturze dla dzieci związki wyrazowe wykorzystywane są w różny sposób: wyłącznie dla tego rodzaju tekstów charakterystyczne jest poświęcenie utworu danemu frazeologizmowi. Stałe połączenia wyrazowe pojawiają się zarówno w postaci kanonicznej, jak i zmodyfikowanej. Należy podkreślić, że dobór związków i ich użycie można określić jako „wyraźnie ukierunkowane na dziecięcego odbiorcę, który dopiero poznaje bogactwo języka ojczystego, a literatura ma mu w tym pomóc” (s. 67). Z tego powodu w analizowanych tekstach nie pojawiają się jednostki rzadkie, książkowe czy wulgarne. Nie występują w nich również takie zjawiska jak derywacja czy kontaminacja. Czytelnik przyswaja związki frazeologiczne lub je utrwała, rozwija swoją kompetencję nadawczo-odbiorczą, a atrakcyjna forma może wpłynąć na rozbudzenie jego zainteresowań językiem.

Artykuł Krzysztofa Skibskiego *Frazeologizmy rozproszone w pętli – potencjał współczesnego wiersza wolnego* przedstawia trzy perspektywy badania związków frazeologicznych w przestrzeni wiersza wolnego. Przestrzenność tego typu utworów wpływa na ich odbiór, który „nie sprowadza się do odczytania w sposób linearny zgodnie z zasadą bezpośredniego następstwa” (s. 91)⁴. Przestrzeń w wierszach wolnych warunkuje potencjalną niezależność wersów, więc recepcja takich tekstów poetycznych odbywa się w swoistej pętli wzajemnych, złożonych nawiązań, a wielokrotność odczytań utworu umożliwia aktywację różnych aspektów znaczeń. Jak podkreśla badacz, jednym z głównych punktów referencyjnych odbiorcy stanowi odniesienie do języka w jego typowych użyciach. Pierwsza z perspektyw to abstrahowanie – semantyka wewnątrzwersowa, jako drugą wymieniono elidowanie, tj. semantykę międzywersową, a trzecia zaś, nosząca miano zapętlenia, skupia się na semantyce wewnątrztekstowej. Są one wszystkie analizowane na przykładach wierszy Jacka Gutorowa, Piotra Sommera i Jerzego Ficowskiego.

Stałe połączenia wyrazowe są często wykorzystywane w różnych gatunkach obecnych w komunikacji internetowej⁵. W dwóch pracach podjęto zagadnienie funkcjonowania związków frazeologicznych w nowszych gatunkach realizowanych w komunikacji internetowej, mianowicie w memach i demotywatorach.

⁴ O wykładni tej koncepcji wiersza i jego recepcji zob. Skibski (2017).

⁵ Zob. Szpila (2017).

Magdalena Puda-Blokesz w tekście zatytułowanym *Tradycja w nowoczesnym komunikacie, czyli o mitologizmach frazeologicznych w memach internetowych* podejmuje próbę ukazania, w jaki sposób wymieniona w tytule grupa jednostek funkcjonuje w memach. Autorka zauważa, że związki te podlegają różnym transformacjom, na co wpływ ma ich użycie w kontekście multimodalnym. Otoczenie tekstowe i wizualne pozwala na aktywację rozmaitych znaczeń i konotacji, a dzięki temu na „świadomą zabawę nowego z tradycją” (s. 82). Badanie wykazało, że mitologizm może pełnić w memie funkcję kulturotwórczą i intertekstualną, stylizacyjną, hiperbolizującą oraz ludyczną. Wykorzystanie frazeologizmów mitologicznych, należących do kanonu stałych połączeń wyrazowych, w połączeniu z obrazem „zderza patos z potocznością, metaforę z dosłownością, dochodzi również do starcia banalnego tematu z podniosłą stylistyką przekazu [...]” (s. 81–82), co pozwala komentować rzeczywistość użytkownikowi Internetu, wypowiadającemu się jako *homo ludens*.

Drugim tekstem poświęconym stałym połączeniom wyrazowym w perspektywie multimodalnej jest artykuł Jadwigi Tarsy pod tytułem *Frazeologizmy w internetowych grach werbalno-wizualnych*. Autorka analizuje wybrane demotywatory zawierające jednostki odtwarzalne, zwracając uwagę na terminologiczne różnice między memami a demotywatorami (s. 103). Badaczka podkreśla, że twórcze przekształcenia frazeologizmów to nie tylko reakcja na wydarzenia mające miejsce w rzeczywistości otaczającej użytkowników języka, ale również przejawy realizacji ludycznej funkcji języka. Doskonałą ilustrację opisywanego zjawiska stanowi szereg kreatywnych adaptacji: *Człowiek człowiekowi wilkiem, a kiwi kiwi kiwi; Człowiek człowiekowi wilkiem, a Punt Punto Punto; Człowiek człowiekowi wilkiem, a Pikachu, Pikachu, Pikachu; Człowiek człowiekowi wilkiem, a zombie, zombie, zombie*⁶. Ponadto omówiono defrazeologizację: odpowiedni dobór obrazu umożliwia aktywację sumarycznego znaczenia stałego połączenia wyrazowego.

Recenzowana monografia to zbiór prac, które niewątpliwie stanowią ważny wkład do badań nad wykorzystaniem potencjału różnorodnych stałych połączeń w rozmaitych tekstach artystycznych. W interesujący sposób wskazano, jak reproduktory funkcjonują w obszarze twórczych użyczeń języka. Cenne uwagi dotyczą użycia niekanonicznych: związki wyrazowe mogą podlegać różnym przekształceniom, nader interesującym w kontek-

⁶ Zarówno w artykule, jak i w recenzji zachowano oryginalny zapis zawarty w demotywatorach.

ście multimodalnym, gdzie uwikłane są w złożone relacje między słowem a obrazem, wraz z licznymi odwołaniami do wiedzy kulturowej.

Atutami prac złożonych do szóstego tomu serii *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej* są rzetelne podwaliny metodologiczne i oparte na nich wnikliwie analizy materiałowe, które dostarczają ważkich obserwacji dotyczących statusu reproductów w tekstach artystycznych, ich użycia i wprowadzania do tekstu. Właściwie dobrana i bogata egzemplifikacja omawianych zagadnień pozwala na ich doskonałą ilustrację. Lektura zebranych tekstów zapewnia czytelnikowi udoskonalenie własnego warsztatu badawczego i może stanowić źródło inspiracji do dalszej eksploracji statusu i funkcji związków frazeologicznych w literaturze. Opracowanie to powinno być obowiązkową lekturą frazeologów, paremiologów i badaczy języka artystycznego.

LITERATURA

- Bąba S., 1988, *Zagadnienia aktualizacji frazeologizmów w języku poetyckim Józefa Barana*, w: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej* 5, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 123–142.
- Chlebda W., 1991, *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole.
- Colson J.-P., 2008, *Cross-linguistic Phraseological Studies: An Overview*, w: *Phraseology. An Interdisciplinary Perspective*, eds. S. Granger, F. Meunier, Amsterdam–Philadelphia, s. 191–206.
- Dilna J., 2013, *Intwencja a konwencja we frazeologii odmiany artystycznej współczesnej polszczyzny*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” LIX, s. 33–43.
- Dziamaska-Lenart G., 2004, *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznań.
- Ignatowicz-Skowrońska J., 2008, *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*, Szczecin.
- Kuryłowicz B., 2005, *Frazeologiczne innowacje modyfikujące w powieści Waldemara Łysiaka „Kielich”*, „Białostockie Archiwum Językowe” 5, s. 65–74, <https://doi.org/10.15290/baj.2005.05.06> (dostęp: 12.01.2023).
- Liberek J., 1998, *Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej*, Poznań.
- Miller J., 2020, *Bringing It All Together: A Table of Terms for Multiword Expressions*, w: *Intercontinental Dialogue on Phraseology 4: Reproducible Language Units from an Interdisciplinary Perspective*, ed. J. Szerszunowicz, Białystok, s. 57–71, <http://hdl.handle.net/11320/12361> (dostęp: 19.01.2023).

- Moszyńska D., 1964, *O stylizacji języka w beletrystyce astronautycznej*, „*Język Polski*” XLIV, 2, s. 106–110.
- Nawrocka M., 2010, *Frazeologiczne innowacje wymieniające w powieściach „Solaris” i „Dzienniczki gwiazdowe” Stanisława Lema*, „*Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*” XVII, 37, s. 101–111, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/2018/1/Nawrocka.pdf> (dostęp: 11.01.2023).
- Pajdzińska A., 1988, *Przysłowie we współczesnym tekście poetyckim*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, seria „*Philologiae*” 6, s. 332–342.
- Pajdzińska A., 1993, *Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji*, Lublin.
- Przytuła P., 2020, *Poza granice języka – innowacje językowe w prozie Jacka Dukaja (rodzaje i funkcje)*, „*Prace Językoznawcze*” XXII, 2, s. 191–204, [Prace_Językoznawcze_22_2_2020.pdf](https://repozytorium.uwm.edu.pl/bitstream/10593/2020/2/Prace_Językoznawcze_22_2_2020.pdf) (uwm.edu.pl) (dostęp: 15.01.2023).
- PWFP 1: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria: zagadnienia ogólne*, 2010, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszczek, Poznań.
- PWFP 2: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Wariantywność we frazeologii*, 2011, red. P. Fliciński, Poznań.
- PWFP 3: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Między teorią a praktyką frazeologiczną*, 2013, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań.
- PWFP 4: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, 2016, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań, <http://hdl.handle.net/10593/21686> (dostęp: 3.01.2023).
- PWFP 5: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Frazeologia w stylach i gatunkach mowy*, 2020, red. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań.
- Skibski K., 2010, *Problem semantycznych innowacji frazeologicznych w tekstach literackich*, „*Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*” XVII, 37, s. 139–150, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/1977/1/Skibski.pdf> (dostęp: 9.10.2023).
- Skibski K., 2017, *Poezja jako literatura. Relacje między elementami języka poetyckiego w wierszu wolnym*, Poznań.
- Studzińska J., 2018, *Kategoria śladu frazeologicznego w procesie odbioru tekstów literackich*, w: *Słowo. Tekst. Czas 12. Frazeologia w idiolektach i systemach języków słowiańskich*, red. M. Aleksiejenko, H. Biłowus, M. Hordy, W. Mokijenko, H. Walter, Szczecin–Greifswald, s. 338–350.
- Studzińska J., Skibski K., 2016, *Frazeologizmy Wisławy Szymborskiej w przekładzie. Propozycja kategorii śladu frazeologicznego, „Przestrzenie Teorii” 25*, s. 149–175, <https://doi.org/10.14746/pt.2016.25.7> (dostęp: 18.01.2023).
- Szerszunowicz J., 2014, *Stylotwórcza funkcja związków frazeologicznych w twórczości księdza Jana Twardowskiego a ich przekład na materiale tłumaczeń wybranych wierszy*

- szy, „Pamiętnik Literacki” CV, 4, s. 101–121, <http://pamietnik-literacki.pl/wp-content/uploads/2017/02/6-Szerszunowicz.pdf> (dostęp: 21.01.2023).
- Szpila G., 2017, *Polish Paremic Demotivators: Tradition in an Internet Genre*, „Journal of American Folklore” CXXX, 517, s. 305–334, <https://doi.org/10.5406/jamerfolk.130.517.0305> (dostęp: 12.01.2023).
- Tyrpa A., 2016a, *Polska literatura piękna źródłem reproduktów w powieściach Małgorzaty Musierowicz*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 210, „Studia Linguistica” 9, s. 119–136, <https://studialinguistica.up.krakow.pl/article/view/5166/4840> (dostęp: 17.01.2023).
- Tyrpa A., 2016b, *Źródła reproduktów w powieściach Moniki Szwai*, w: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań, s. 135–157, <http://hdl.handle.net/10593/21686> (dostęp: 3.01.2023).

Joanna Szerszunowicz

Uniwersytet w Białymstoku
j.szerszunowicz@uwb.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-6197-5643>